

„Határozottság és rugalmasság” - Tárgyalások a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásáról, 1990-1992 ^[1]

„A vitás kérdések a jelenlegi szakértői keretekben, a kormány megbízottak találkozóin megfelelő módon tárgyalhatók és feltételezhetően rendezhetők. Ehhez megítélésem szerint magyar részről a határozottság és az elengedhetetlen rugalmasság is megvan.”

25 éve, 1989. április 25-én kezdődött el a szovjet csapatok részleges kivonulása Magyarországról. Az utolsó szovjet katona 1991. június 19-én hagyta el hazánk területét, és ezzel 1944. március 19-e, a német megszállás óta először nem tartózkodtak idegen csapatok az országban. A vagyoni és pénzügyi kérdések azonban továbbra is nyitottak maradtak, és a két fél csak kemény tárgyalások eredményeként, 1992 novemberében tudott ezekről megállapodni. Összeállításunkban elsősorban azt vizsgáljuk, mennyire volt sikeres a magyar diplomácia e tárgyalások során.

Bevezetés

A Vörös Hadsereg 1944. szeptember 23-án érte el a mai Magyarország területét, és az 1945. április közepéig tartó harcok során fokozatosan megszállta az országot. A párizsi békeszerződés 1947. szeptember 15-ei hatályba lépésével - legalábbis a nemzetközi jog szerint - az ország visszanyerte teljes szuverenitását. A valóságban azonban továbbra is jelentős szovjet egységek maradtak Magyarországon. A békeszerződés 22. cikkelye szerint ugyanis a Szovjetunió annyi katonát, amennyit az ausztriai szovjet megszállási övezettel való kapcsolattartáshoz szükségesnek látott, „ideiglenesen” továbbra is magyar területen állomásoztathatott. Az 1955. május 15-én megkötött osztrák államszerződés értelmében az év végéig nem csak Ausztria, hanem Magyarország területét is el kellett volna hagyniuk a szovjet egységeknek. Az egy nappal korábban, május 14-én aláírt Varsói Szerződés kiegészítő egyezménye azonban lehetővé tette további itt-tartózkodásukat. Az 1956-os forradalom leverését követően az 1957. május 27-ei magyar-szovjet egyezmény szabályozta részletekbe menően a szovjet csapatok magyarországi jelenlétét .

A Szovjetunió a szocialista tábor országai közül egészen a rendszer felbomlásáig az NDK-ban, Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon állomásoztatott jelentős katonai erőt. A Magyarországra telepített Déli Hadseregcsoport 65 ezer katonából állt, ami lényegesen kevesebb volt az NDK-ban és a Csehszlovákiában tartózkodók létszámánál. (Az NDK-ban családtagokkal és polgári alkalmazottakkal együtt 550 ezer fő, míg Csehszlovákiában 136 ezer szovjet katona volt.) A Lengyelországban állomásozó Északi Hadseregcsoport katonáinak száma azonos nagyságrendűnek tekinthető a magyarországgal (67 ezer fő).

Az 1980-as évek második felében a súlyos gazdasági nehézségekkel küszködő szovjet vezetés szemében Kelet-Közép-Európa sokat veszített korábbi jelentőségéből. *Mihail Gorbacsov*, a reformer szovjet pártfőtitkár, a *glasznosztj* („nyíltság”) és a *peresztrojka* („átalakítás”) atyja fontosabbnak tartotta országa nemzetközi megítélésének javítását, mint a külföldi szovjet katonai jelenlétét. 1988 áprilisában Moszkva ezért kötelezettséget vállalt, hogy néhány hónap alatt kivonja összes katonáját Afganisztánból, ugyanazon év decemberében pedig az ENSZ New York-i közgyűlésén Gorbacsov nagy horderejű bejelentéseket tett. Vállalta, hogy a Szovjetunió európai részén állomásozó szovjet haderőt mintegy félmillió fővel csökkenti, az NDK, Csehszlovákia és Magyarország területéről pedig 1991-ig hat harckocsi hadosztályt, valamint deszant-rohamegységeket, összesen 50 ezer katonát és ötezer harckocsit fog kivonni. Ez Magyarország esetében több mint tízezer katona, továbbá 450 harckocsi, 200 tüzérségi löveg és aknavető, valamint 3000 gépjármű visszarendelését jelentette . **(Lásd az 1. dokumentumot!)** 1989. április 25-én indult el haza az első szovjet alakulat, a kiskunhalasi 13. harckocsi gárdahadosztály. Májusban a sárbogárdi 13. gárdahadosztály 600 embere és félszáz T-64-es harckocsija indult útnak, majd júniusban a Kecskemét melletti telephelyekről 15 harckocsi, 30 páncélozott szállító jármű és ugyancsak mintegy 600 fő. A 65 ezer főnyi katonaságból 1989 végéig kb. 12 ezer fő hagyta el Magyarországot. Szovjet elképzelések szerint 1990 végéig ez a szám mintegy 18 ezerre emelkedett volna, de a teljes visszavonás hivatalos formában egyelőre nem merült fel .

Miként viszonyult a korabeli magyar közvélemény a kérdéshez? A Magyar Közvéleménykutató Intézet 1989. március 30. és április 3. között 300 budapesti, 200 vidéki városi és 200 falusi lakos körében végzett kérdőíves felmérést a szovjet csapatok „esetleges kivonásáról”. A felmérés eredményét - több más kérdésben végzett kutatás eredményeivel együtt - 1989. május 3-án küldték meg Várkonyi Péter külügyminiszternek . **(Lásd a 2. dokumentumot!)** Ebből egyebek mellett kiderült, hogy Magyarország lakosságának túlnyomó többsége (Budapesten 78, a városokban 77, a falvakban 68%) helyeselte azt az elképzelést, hogy az összes szovjet katonát vonják ki az országból. A megkérdezettek jóval több mint kétharmada szerint a szovjet hadsereg magyarországi jelenléte nem szükséges ahhoz, hogy a Szovjetunió megvédhesse magát, de Magyarország védelme szempontjából is fölösleges a csapatok ittléte. A lakosság több mint 80%-a úgy vélte: a szovjet hadsereg magyarországi jelenléte gazdasági terhet jelent az ország számára, és közel ugyanennyien vallották, hogy távozásával erősödne Magyarország önállósága. Összességében a lakosság mintegy kétharmada gondolta úgy, hogy „inkább hátrányos a szovjet hadsereg itt tartózkodása.”

Az ellenzéki pártok és társadalmi szervezetek álláspontja összhangban volt a társadalom túlnyomó többségének akaratával. A Budapesten, 1989. március 15-én megtartott több tízezeres tüntetésen Cserhalmi György olvasta fel a 12 pontban összefoglalt ellenzéki állásfoglalást, amely többek között a semleges, független Magyarország megteremtését és a szovjet csapatok teljes kivonását is követelte. A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) vezetősége ezzel szemben csak a részleges csapatkivonások folytatását támogatta. Grósz Károly főtitkár 1988. márciusi moszkvai látogatásán erről meg is egyezett Gorbacsovval, a megállapodást Nyers Rezső és Grósz ugyanazon év július végi látogatásán megerősítették. Az MSZMP reformszárnyának képviselői közül ugyanakkor néhányan az ellenzéki politikusokéhoz hasonló nézeteket vallottak e kérdésben, bár - különösen kezdetben - jóval bizonytalanabbak és óvatosabbak voltak. Elmondhatjuk tehát, hogy az ellenzéki pártok és az MSZMP egyes reformerei már 1989 első felében az ország függetlenségének és szuverenitásának helyreállítását tekintették egyik legfőbb külpolitikai célkitűzésüknek. Példájukat néhány hónap elteltével a magyar kormány is követte, és reálpolitikai megfontolások alapján („jobb lesz, ha mi kezdeményezzük, s nem ellenfeleink nyomására és gúnykacaja közepette vonulunk ki”) a szovjet vezetés is elfogadta a teljes csapatkivonás gondolatát. Így 1990 februárjában már ennek részleteiről folytak magyar-szovjet tárgyalások.

Mennyire volt eredményes ezeken, illetve a későbbi megbeszéléseken a magyar diplomácia?

Általánosságban elmondható, hogy amióta Gorbacsov 1988-ban látványosan szakított az ún. Breznyev-doktrínával - a pártfőtitkár több alkalommal is kijelentette: Moszkva tiszteletben fogja tartani a minden államot megillető függetlenség és szuverenitás elvét -, Magyarország gyakorlatilag szabadon alakíthatta külkapcsolatait. Ráadásul 1988 novemberében, azaz Németh Miklós miniszterelnökké választása után a kormány fokozatosan levált az állampárttól, és önálló politikai tényezővé nőtte ki magát. A külügyminisztériumnak egyre nagyobb szerepe lett a külpolitika alakításában, különösen azóta, hogy Várkonyi Péter helyett 1989 májusában Horn Gyula lett a szakminiszter.

Az 1990. februári tárgyalásokra Budapesten került sor, két fordulóban: a hónap első két napján, továbbá február 28-án és március 1-jén. A magyar küldöttségvezető Somogyi Ferenc külügyi államtitkár, míg a szovjet Ivan Aboimov külügyminiszter-helyettes volt. A magyar fél leginkább arra törekedett, hogy a lehető leghamarabb dolgozzák ki a szovjet csapatok teljes kivonásáról szóló kétoldalú megállapodást, valamint a kivonulás részletes menetrendjét. Somogyi azt javasolta, hogy a csapatok nagy része már 1990-ben távozzék, és legkésőbb 1991 közepéig vonják ki az országból az összes egységet. A szovjet fél ehhez „megértéssel” viszonyult (Lásd a 3. dokumentumot!), de még így sem jött létre megegyezés az ütemtervről és a befejezés időpontjáról. Magyar oldalon ugyanis ragaszkodtak ahhoz, hogy a csapatok teljes kivonulása 1991. június 30-ig fejeződjön be, a szovjetek viszont eddig az időpontig csak a harcoló egységeket szerették volna kivonni, az anyagi-technikai készleteket pedig az ezt követő két hónapban szállították volna el. A megállapodást végül 1990. március 10-én Moszkvában Horn Gyula magyar és Eduard Sevardnadze szovjet külügyminiszter írta alá. A vitás kérdésekben alapvetően a magyar fél álláspontja érvényesült, mivel Moszkva vállalta, hogy a teljes kivonás végső határideje 1991. június 30-a legyen.

A vagyoni- és pénzügyi kérdések azonban továbbra is nyitottak maradtak. A szovjet fél teljes követelése - a hátrahagyott katonai objektumokért cserében - 53,4 milliárd forint volt. Magyar vélemény szerint ebből minimálisan 29 milliárd forint értékű állóeszköz egyáltalán nem használható létesítményekben (földalatti, kizárólag katonai célra használható objektumokban) testesült meg. Moszkva ezzel szemben a magyar kárigény összegét vitatta, amely többszöri változtatás után 88 milliárd forintra ment föl. Ebből 61 milliárdot a katonai létesítmények területén és környékén okozott környezeti károk tettek ki.

A tárgyalásokat tehát tovább kellett folytatni. Magyar részről ezek lebonyolítása egyrészt Németh Miklós kabinetjére, másrészt az első szabad választások nyomán 1990. május 23-án megalakult, Antall József által vezetett kormányra hárult. A kormány- és rendszerváltás nem okozott különösebb törést a tárgyalások menetében, mivel a folytonosság elve érvényesült: a cél és a tárgyalási taktika nem változott, a jól bevált szakemberek többsége pedig a helyén maradt. Kormány-meghatalmazotti minőségben továbbra is a Németh Miklós által megbízott Annus Antal vezérőrnagy (később altábornagy) koordinálta a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásával kapcsolatos kérdéseket, Somogyi Ferenc pedig az Antall-kormányban is megtartotta egy ideig a külügyi államtitkári pozíciót.

A szakértői tárgyalásokon a magyar fél arra törekedett, hogy levalássa a vitás problémákat a csapatkivonás konkrét kérdéseiről, és így a kivonulás zavartalanul, az elfogadott ütemterv szerint folytatódjon. Az ún. nullszaldós megoldást kívánta elérni, vagyis azt, hogy a két fél kölcsönösen mondjon le az egymással szembeni követelésekről. A Külügyminisztérium szakértőjének, Monori Istvánnak 1990. május 24-ei összegzése szerint: „A vitás kérdések a jelenlegi szakértői keretekben, a kormány megbízottak találkozásain megfelelő módon tárgyalhatók és feltételezhetően rendezhetők. Ehhez megítélésem szerint magyar részről a határozottság és az elengedhetetlen rugalmasság is megvan.” (Lásd a 4. dokumentumot!) A határozottság és a rugalmasság mellett a nemzeti konszenzusra való törekvés is megvolt: „a magyar álláspont megalapozása érdekében” Annus 1990 májusában vezető szakértők bevonásával tárgyalt a hat parlamenti párt illetékes képviselőivel.

1990. szeptember 10-14. között Budapesten sikertelen szakértői megbeszélésekre került sor. Ezeket néhány nap múlva, szeptember 24-28. között a két ország külgazdasági minisztereinek vezetésével kormányközi tárgyalások követték. Lényeges előrelépés nem történt, bár Moszkva hajlandónak mutatkozott elismerni bizonyos magyar igényeket, így például a szovjet hadsereg által okozott környezeti károkról. (Lásd az 5. dokumentumot!) A magyar kormány 1990. október 4-én úgy foglalt állást, hogy a lehetséges területeken megállapodásra kell törekedni, „pozíciónk lényeges kérdéseinek változatlanul hagyása mellett.”

Az utolsó szovjet katona - *Viktor Silov* altábornagy, a Déli Hadseregcsoport parancsnoka - 1991. június 19-én hagyta el Magyarország területét Záhonyánál. A vitás vagyoni és pénzügyi kérdésekről azonban továbbra sem született megegyezés. 1991. július 26-án Antall József nagyjából hasonló tartalmú levelet intézett *George Bush* amerikai elnökhöz és *Helmuth Kohl* német kancellárhoz. Ezekben tájékoztatta a két nagyhatalom vezetőit a Szovjetunióval fennálló vitáról, és arra kérte őket, járjanak közbe Gorbacsovval a megállapodás mielőbbi megkötése érdekében .

Áttörést 1991. december 6-án Moszkvában, a magyar-orosz csúcstalálkozón sikerült elérni. Ekkor Borisz Jelcin orosz elnök - mérlegelve Antall József érvelését - beleegyezett a magyar fél által szorgalmazott nullszaldós megoldásba. Ezzel azonban a kérdés még nem zárult le, mivel az időközben függetlenné vált Oroszország (a Szovjetunió 1991. december 31-én hivatalosan megszűnt) többször is megpróbált visszalépni a megegyezéstől. *V. Zubenko* tábornok az Annus Antalnak *Gracsov* hadseregtábornok megbízásából küldött 1992. május 19-ei levelében burkoltan ugyan, de megkérdőjelezte a megegyezést, és újabb tárgyalásokat javasolt. A magyar külügyminisztérium határozott álláspontra helyezkedett : „nem szabad újra belebonyolódnunk szükségtelen tárgyalásokba az oroszokkal a pénzügyi-elszámolási kérdésekről. Mint eddig, ezután is türelmesen és megfontolt taktikát alkalmazva ragaszkodni kell ahhoz, hogy tárgyalni csak a csúcstalálkozón elért »0« szaldó megfelelő dokumentumba foglalásáról kívánunk.” (Lásd a 6. dokumentumot!)

Az orosz visszakozás elsősorban azzal magyarázható, hogy a kelet-közép-európai csapatkivonások kérdése kezdettől fogva igen érzékeny szovjet (majd orosz) belpolitikai témává vált annak szociális vetülete miatt. A volt szocialista országokból kivont tisztek és tiszthelyettesek, valamint családjaik otthoni elhelyezése ugyanis súlyos gondokat okozott. Több ezren szinte olyan helyzetbe kerültek, mint a menekültek: a felnőttek lakás és munka, gyerekeik pedig iskola nélkül maradtak . A Déli Hadseregcsoport személyi állományának helyzete még a többi hadseregcsoporthoz is rosszabb volt. Nagy volt az elégedetlenség, állítólag korlátozott méretű zendülések is előfordultak. Számos magas rangú katonatiszt és politikus megkérdőjelezte a kivonulás szükségességét, és úgy vélte: az elszámolási kérdésekben a magyarok „becsapták” őket .

Oroszország belpolitikai instabilitását tükrözte Borisz Jelcin Antall Józsefnek címzett, 1992. október 30-án keltezett levele. Ebben az orosz elnök - szöges ellentétben azzal, amiben 1991. december 6-án Antall Józseffel megállapodott, és amit aztán több alkalommal is megerősített - olyan egyezmény aláírását sürgette, amelyben (Csehszlovákiához hasonlóan) Magyarország térítésmentesen részt venne az orosz katonák és családtagjaik számára készülő lakások építésében . A moszkvai magyar nagykövetség jelentése szerint a levél az ottani hadügyminisztérium és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok minisztériumának nyomására készült az utolsó pillanatban, mivel Jelcin belpolitikai helyzete megnehezedett, és szüksége volt a hadsereg támogatására. A jelentés négy megoldási lehetőséget javasolt a magyar kormánynak, amelyek közül az egyik a kompromisszumos megegyezésről szólt. Eszerint a magyar fél szükség esetén az 1992. októberi lengyel-orosz megállapodáshoz hasonló nyilatkozatot tenne, amelyben „figyelembe véve az orosz fél rendkívül nehéz helyzetét, meg fogja vizsgálni, hogy humanitárius segítség keretében milyen eszközökkel tudná enyhíteni azt a gyógyszerellátás, illetve lakásépítés formájában”.

A régóta húzódozó problémára végül az orosz államfő 1992. november 10-11-ei, budapesti látogatása során találtak végleges megoldást. Borisz Jelcin és Antall József olyan megállapodást írt alá, amely a magyarok által szorgalmazott nullszaldós elvet érvényesítette, azaz mindkét ország kölcsönösen lemondott a csapatkivonással kapcsolatos anyagi követeléseiről. Budapest emellett külön dokumentumban vállalta, hogy humanitárius segélyként tíz millió dollár értékű gyógyszert szállít az orosz hadseregnek, továbbá megvizsgálja, miként tudná erejéhez mérten támogatni a kivonult katonák oroszországi lakásépítését .

Összegzésként elmondható, hogy a magyar külpolitika 1990-1992 között kellő határozottságról és rugalmasságról tett tanúbizonyságot a szovjet csapatok kivonulásáról szóló kétoldalú tárgyalásokon. Helyesen mérte fel Magyarország nemzeti érdekeit, és ügyesen használta ki a nemzetközi erőviszonyok szerencsés alakulása folytán váratlanul megnőtt mozgásteret. Ezzel (is) rácsófolta arra a közkeletű hiedelemre, amely szerint a 20. századi magyar külpolitika kudarcok sorozatából állt.

Fotók: MTI

Források

1. A Honvédelmi Minisztérium előterjesztése a Szovjet Déli Hadseregcsoporthoz részleges kivonásáról

Jelzet: MNL OL XIX-J-1-j-1989-III-3-4362/T. sz. (19. d.), Keltetés nélkül [1989. április] – Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, TÜK-iratok. – Géppel írt másolat.

2. Gyorsjelentés a szovjet csapatok kivonásáról

Jelzet: MNL OL XIX-J-1-k-1989-II-2-5116. sz. (6. d.), 1989. április 20. – Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Általános iratok. – Géppel írt másolat.

3. Jelentés a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok kivonásáról folytatott tárgyalások első fordulójáról

Jelzet: MNL OL XIX-J-1-j-1990-145-4-107/13. sz. (77. d.), 1990. február 15. – Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, TÜK-iratok. – Géppel írt másolat.

4. Monori István feljegyzése a szovjet csapatkivonások menetéről, a szakértői tárgyalásokról

Jelzet: MNL OL XIX-J-1-k-1990-145-4-3232/9. sz. (91. d.), 1990. május 24. – Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Általános iratok. – Géppel írt, eredeti.

5. Tájékoztató az 1990. szeptember 26-án kezdődött magyar–szovjet csapatkivonási tárgyalások állásáról

Jelet: MNL OL XIX–J–1–k–1990–145–4–3232/21. sz. (91. d.), 1990. szeptember 26. – Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Általános iratok. – Géppel írt másolat.

6. Monori István feljegyzése a szovjet csapatkivonással kapcsolatos pénzügyi-elszámolási kérdésekről

Jelet: MNL OL XIX–J–1–j–1992–145/1–4–1380/1. sz. (60. d.), 1992. május 26. – Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, TÜK-iratok. – Géppel írt, eredeti.

Címkék:

[Vörös Hadsereg](#) ^[2]

[Párizsi békeszerződés](#) ^[3]

[Párizsi béke](#) ^[4]

[Varsói Szerződés](#) ^[5]

[Gorbacsov](#) ^[6]

[rendszerátalakítás](#) ^[7]

[Grósz Károly](#) ^[8]

[Nyers Rezső](#) ^[9]

[Németh Miklós](#) ^[10]

[Horn Gyula](#) ^[11]

[Antall József](#) ^[12]

Helmut Kohl ^[13]

George Bush ^[14]

Kiadás: 14. évfolyam (2014) 2. szám

Forrás webcím: https://www.archivnet.hu/politika/hatarozottsag_es_rugalmassag.html

Hivatkozások

[1] https://www.archivnet.hu/politika/hatarozottsag_es_rugalmassag.html

[2] <https://www.archivnet.hu/cimkek/voros-hadsereg>

[3] <https://www.archivnet.hu/cimkek/parizsi-bekeszerzodes>

[4] <https://www.archivnet.hu/cimkek/parizsi-beke>

[5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/varsoi-szerzodes>

[6] <https://www.archivnet.hu/cimkek/gorbacsov>

[7] <https://www.archivnet.hu/cimkek/rendszervaltozas>

[8] <https://www.archivnet.hu/cimkek/grosz-karoly>

[9] <https://www.archivnet.hu/cimkek/nyers-rezso>

[10] <https://www.archivnet.hu/cimkek/nemeth-miklos>

[11] <https://www.archivnet.hu/cimkek/horn-gyula>

[12] <https://www.archivnet.hu/cimkek/antall-jozsef>

[13] <https://www.archivnet.hu/cimkek/helmut-kohl>

[14] <https://www.archivnet.hu/cimkek/george-bush>